

Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu¹

Sažetak

Autorica govori o okolnostima u kojima je u Zagrebu potkraj 19. stoljeća otvoren Privremeni ženski licej. Analizira opće političke i obrazovne prilike u tadašnjoj banskoj Hrvatskoj, ženski pokret i položaj žena u obrazovnom sustavu, odnos hrvatske javnosti prema pitanjima obrazovanja žena, ulogu Izidora Kršnjavoga i drugih javnih i političkih osoba u osnivanju Liceja i dr. Opisuje i prve godine djelovanja Liceja, njegov smještaj, nastavnike, polaznice te način ispitivanja i završavanja škole.

Ključne riječi: obrazovanje žena, Zagreb, Privremeni ženski licej, gimnazija

Uvod

Sjećam se da sam se zaprepastila kad sam saznala da je moja baka, inače rođena 1911. godine, završila "samo" osam razreda škole. Tim više što je ona bila ponosna na svoje obrazovanje i smatrala je da je daleko dogurala. "Tada je bilo drugačije!" jednostavno mi je objasnila. Smisao te rečenice shvatila sam tek dvadesetak godina kasnije proučavajući okolnosti u kojima se 1892. godine otvorila prva ženska gimnazija u Hrvatskoj.

Sve do posljednjeg desetljeća 19. stoljeća osam godina školovanja bio je gornji prag djevojačkog obrazovanja. Obaveznu nižu pučku školu pohađalo je samo oko 55% popisanih djevojčica.² Sljedeći stupanj obrazovanja bila je viša pučka ili viša djevojačka škola. Tada je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo ukupno osamnaest takvih institucija, deset mješovitih i osam djevojačkih. Prema podacima iz 1895. godine više pučke škole pohađalo je oko 1% djevojaka!³ Postojala je još i mogućnost upisa u Žensku obrtnu (industrijsku) školu koja je bila pod upravom Više djevojačke škole u Zagrebu. Svjedodžba više pučke ili djevojačke škole u principu je označavala kraj obrazovanog puta za žene. Gimnazijsko i akademsko obrazovanje bilo je namijenjeno isključivo muškarcima. Djevojke koje bi eventualno željele nastaviti

1 Tekst je sažetak glavnih teza magistarskog rada: *Otvaranje Privremenog ženskog liceja i položaj građanskih žena u Hrvatskoj na kraju 19. stoljeća*, Zagreb 2005.

2 *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegovog početka do konca 1895.*, Zagreb 1896., 73, 80.

3 Isto, 102.

školovanje mogle su upisati jedino žensku učiteljsku školu u Samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu.

Ta institucija ispunjavala je dvostruku ulogu. S jedne strane, ona je ženama pružala mogućnost stjecanja ekonomske neovisnosti, ali je istovremeno otvarala i prostor da djevojke iz boljih obitelji steknu srednjoškolsku svjedodžbu. Tako je postojala stanovita razlika u klasnoj strukturi polaznika muške i ženske učiteljske škole. Dok su muške preparandije velikim djelom pohađali sinovi siromašnijih građanskih i seoskih obitelji, klasna struktura polaznica ženske učiteljske škole sličila je strukturi polaznika gimnazija.⁴ To nas upućuje da je u višim društvenim slojevima postojao određeni interes za školovanje kćeri, ali je on bio ograničen skućenim prostorima obrazovnog sustava. Stoga su pripadnici i pripadnice viših građanskih slojeva krajem 19. stoljeća počeli upozoravati na nedostatke rješavanja srednjoškolskog obrazovanja žena.

Ipak, tijekom druge polovice 19. stoljeća za žene i nije postojalo drugo društveno prihvatljivo zvanje. U štampi toga vremena doduše nalazimo vijesti iz svijeta o ženama liječnicama ili znanstvenicama, ali su one više predstavljene kao kurioziteti nego kao cilj kojemu se stremi.⁵ Stoga ne treba čuditi da je, u vrijeme velikih reformi školstva iz 1874. i 1888. godine, jedina državna intervencija na polju srednjoškolskog obrazovanja žena bila Mažuranićeva odredba da se preparandije stavljaju pod državnu skrb. To je značilo da su crkveni zavodi tog tipa stavljeni izvan zakona. Iste godine ukinuta je ženska preparandija u Đakovu, a sljedeće godine osnovana je Zemaljska ženska preparandija u Zagrebu.⁶ Ipak, i dalje je ostala djelovati preparandija u Samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu. Tako se nova institucija našla unutar sukoba Crkve i države oko jurisdikcije nad školstvom. Velik interes jedne i druge strane da zadrži utjecaj na obrazovanje učiteljstva bio je razumljiv. Upravo su učitelji i učiteljice imali najveći utjecaj na to koliko će se nove ideje zaista provoditi i dopirati do djece. Prema tome, bilo je za očekivati da bi učiteljice odgojene u državnoj instituciji prije stale uz reformatorske stavove nego gojenice samostanske preparandije. Stoga se sedamdesetih godina razvila žestoka borba između pobornika jedne i druge institucije. Predstavnici liberalne struje naglašavali su da su opatice najveći stup "germanštine", da se djevojke u ovoj preparandiji odgajaju na njemačkom jeziku i u njemačkom duhu, oslabljuju i osujećuju težnju učiteljstva za napretkom. S druge strane, učiteljska škola Samostana sestara milosrdnica bila je posljednje sigurno uporište utjecaja Crkve na odgoj mladeži. Izgubivši znatan dio nadležnosti nad pučkim školama, Crkva se grčevito borila za monopol nad odgajanjem učiteljica. Na kraju je Zemaljska ženska preparandija popustila pod pritiskom i 1884. godine prestala s radom osposobivši ukupno 170 pučkih učiteljica.⁷ Taj neuspjeh liberalne struje i gašenje državne ženske preparandije ostavio je prazninu unutar reformiranog obrazovnog sustava.

4 Isto, 293, 364.

5 Ida Ograjšek, "Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća", *Radovi ZHP*, 34-35-36, Zagreb 2004., 89-100.

6 Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958., 170, 188.

7 Isto.

Naravno, niti jedna od spomenutih reforma školstva nije spomenula otvaranje novog tipa srednjoškolskih institucija za žene. Pogotovo se nije postavljalo pitanje osnivanja nekakve ženske gimnazije. To bi ipak bio previše radikalni potez budući da u vrijeme donošenja ovih zakona u čitavoj Monarhiji nije postojala niti jedna ženska gimnazija. Prve gimnazije za žene otvaraju se u Češkoj i Austriji početkom devedesetih godina 19. stoljeća, ali to su bile privatne institucije koje su djelovale u okviru ženskih društava.⁸ Stoga činjenica da se u isto vrijeme u Hrvatskoj otvara ženska državna srednjoškolska institucija gimnazijskog tipa postaje još zanimljivija.

Ženska gimnazija u hrvatskim prilikama?

Godina 1892. godine označila je velik pomak u sustavu obrazovanja djevojaka, ali i ženskog pitanja uopće. Otvaranjem Liceja djevojkama se omogućio pristup "muškom" sustavu znanja, otvorio put ka ulasku na sveučilište i uključivanju u zanimanja bijelih ovratnika i stoga bi se moglo upravo taj događaj staviti na sam početak polaganog procesa redefinicije uloge u društvu u Hrvatskoj.

Jedno od prvih pitanja koje se nameće jest kako je do tog bitnog pomaka došlo, ili još zanimljivije, zašto upravo tada? Što se to dogodilo prije 1892. godine što je rezultiralo tako radikalnom promjenom? Je li taj potez bio rezultat društvenih i gospodarskih procesa 19. stoljeća ili je posljedica spleta okolnosti i zalaganja istaknutih pojedinaca i pojedinki? Tko su bili promicatelji tog zahvata, čijim je interesima on odgovarao? Odražava li se u njemu želja javnosti, liberalnog učiteljstva, ženskog pokreta ili jednostavno vladine kancelarije?

Problem je još zanimljiviji kada sagledamo društvenu situaciju toga doba. Neosporno je da se važnost obrazovanja uopće, pa time i obrazovanja djevojaka, nametnula tek s pojavom i razvojem građanskog društva. Prihvatimo li tezu da građanstvo u Hrvatskoj počinje stjecati bitniju ekonomsku snagu tek polovicom devedesetih godina 19. stoljeća,⁹ nameće se zaključak da je utemeljenje ženskog srednjoškolskog obrazovanja na neki način preteklo proces koji bi ga morao uvjetovati. Tim više što su slične institucije bile prava rijetkost i u mnogo razvijenijim državama.

a) Ženski pokret i obrazovanje žena

U europskim zemljama se pitanje srednjoškolskog obrazovanja žena rješavalo uz pomoć akcija ženskog pokreta. Oni su taj problem percipirali kao preduvjet rješavanja ženskog pitanja uopće. S jedne strane, promicanje obrazovanja bio je bitan korak prema stjecanju političkih prava žena. Prema mnogima, ono je bilo ispit koje su

8 Marie Neudorfflová, *Česke ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Prag 1999., 116-142.

9 Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj 1835-1918*, Zagreb 1999., 145-151.

morale proći da bi stekle pravo na sudjelovanje u političkom životu. S druge strane, žene su tijekom obrazovanja stjecale određenu razinu ekonomske, socijalne i emocionalne samostalnosti. No, državno osnivanje srednjoškolskih institucija za djevojke postizalo se vrlo teško. Ukupno gledajući, pitanje srednjoškolskog obrazovanja žena u javnosti se ili negiralo ili marginaliziralo te stoga vladine institucije nisu bile sklone podržavati projekte njegove realizacije. U nedostatku državne potpore taj zadatak preuzimaju na sebe razne privatne ženske organizacije.¹⁰ Među prvim takvim društvima u Monarhiji bili su *Bečko žensko privredno društvo*, *Češko žensko privredno društvo* i moravska *Vesna* čiju djelatnost pratimo od sedamdesetih godina 19. stoljeća. Oni su organizirali trgovačke tečajeve, tečajeve umjetničkog i obrtničkog slikarstva, odjel za ručni rad, te satove engleskog, francuskog i ruskog jezika.¹¹ No, jedan od najradikalnijih pomaka na području ženskog obrazovanja učinilo je praško žensko društvo *Minerva*. Na inicijativu Eliške Krásnohorské ono je 1890. godine odlučilo osnovati prvu žensku gimnaziju u Monarhiji. Gimnazija je trajala pet godina, koncepcijski se oslanjala na program klasičnih gimnazija, a nastavu su većinom držali srednjoškolski profesori. Od prve godine svoga rada škola se borila s nedostatkom adekvatnog prostora i novca, a financirala se isključivo uz pomoć dotacija. Ipak, nova je škola izazvala znatan interes u zemlji i inozemstvu. Prve godine rada upisala je ukupno pedeset i jednu učenicu, a njezin je uspjeh odjeknuo i u susjednim zemljama te potaknuo poljske i bečke ženske udruge da pokrenu sličnu inicijativu.¹² Prva ženska gimnazija u Austriji osnovana je 1892. godine.¹³ Ženska društva nastavila su borbu za otvaranje mogućnosti nastavka školovanja gimnazijskim maturanticama. Zahtjevi su urodili plodom 1897. godine kada je dopušten upis žena na filozofski fakultet bečkog i praškog sveučilišta.¹⁴

No, ženski pokret u svijetu razvijao se usporedno sa stvaranjem građanskog i industrijskog društva, a njezini promicatelji u pravilu su bili predstavnici nove građanske klase. Sve do kraja 19. stoljeća građanstvo je u Hrvatskoj bilo malobrojno i ekonomski nedovoljno jako. Svojom strukturom, u kojoj su prevladavali činovnici i obrtnici, više se priklanjalo tradicionalnom pristupu ženskoj problematici. Stoga u to vrijeme još nema dovoljno brojne interesne skupine niti financijskih sredstava za osnivanje udruženja s ciljem promicanja obrazovanja i osposobljavanja žena za ekonomsku samostalnost, ne pokreću se ženske novine ili akcije u cilju dobivanja političkih prava i, naravno, ne postoji organizirani ženski pokret. Pojedinačni pokušaji Marije Fabković da se prenesu tekovine ženskog pokreta u Hrvatsku nailazili na jednodušnu osudu i muške i ženske populacije. Prihvatljiva zalaganja promicatelja i promicateljica obrazovanja bila

10 Anne-Marie Kappeli, "Feminist Scenes" u: *A History of Women in the West*, IV, Cambridge 1992. 483-515

11 *Narodne novine*, 1889., br. 229, "Bečko žensko privredno društvo"; Stjepan Radić, *Djevojački svijet – izabrane pripovijetke čeških spisateljica*, Zagreb 1902., XXIV-XXXVI

12 Neudorflová, 1999, 116-142.

13 Erich Zölner i Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb 1997., 275.

14 Tihana Luetić, "Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu", *Povijesni prilozi*, 22, Zagreb 2002., 167-208

su toliko obilježena patrijarhalnom retorikom da se tek pažljivom analizom u njima mogu prepoznati klice ideja iz kojih će se kasnije razviti naš ženski pokret.¹⁵

b) Hrvatska javnost i obrazovanje žena

Hrvatska je javnost krajem 19. stoljeća ženu još uvijek prije svega smještala u kuću i obitelj. Taj se stav pred samo utemeljenje Liceja nije bitno promijenio. Najčešća kritika ženskog obrazovanja bila je njegova nedostatnost ili neuspjeh prilikom prenošenja znanja domaćinskih i kućanskih poslova. Prema rečenim stajalištima, više djevojačke škole previše polažu na teoretske predmete (povijest, književnost, glazba, zemljopis itd.), a premalo pažnje posvećuju razvoju vještina jedne domaćice. Ta pojava rezultirala je gubitkom autoriteta majki, koje nisu jednako teoretski potkovanе, kao i prevelikom opterećenošću učenica zbog čega niti kod kuće ne uspijevaju steći znanje za svoju obiteljsku ulogu.¹⁶ Nadalje, nezadovoljstvo pobuđuje i angažman muškog učiteljstva u radu djevojačkih škola. Naglašava se kako oni ne mogu djevojkama biti uzor, niti svojim primjerom pomoći u savladavanju praktičnog znanja koje će im biti najpotrebnije za život.¹⁷ Osim toga, negoduje se da je praksa koju učenice dobivaju u višim djevojačkim učilištima više formalne nego stvarne naravi. Posebno je to uočljivo na satovima ručnog rada gdje su tobožnji učenički radovi u biti vrlo često djelo učiteljica, majki ili švelja.¹⁸ Sve u svemu vladalo je uvjerenje da polaznice viših djevojačkih škola treba više poučavati u krojenju, šivanju bijelog rublja i drugih svakodnevnih kućanskih poslova, a znatno manje u teoretskim predmetima, klaviru i finom pletivu.¹⁹ Protiv ovakvog odnosa prema višim djevojačkim školama stala je Marija Jambrišak. U svom članku "Kakva je naša djevojačka škola i je li opravdana želja za njezinom reformom" ona daje kritiku slabe obrazovanosti djevojaka te naglašava da djevojke iz skromnijih obitelji najčešće pohađaju samo dva razreda više djevojačke škole, dok one iz boljih obitelji završavaju svoje školovanje svjedodžbom ove institucije. Odbacuje primjedbe da su djevojke teoretski preopterećene te iznosi stav da je problem u njihovoj slaboj organiziranosti, a ne u količini gradiva koje im se nudi. Naprotiv, ona tvrdi da je nastavna osnova preuska, zadaću škole vidi u etičkom i rodoljubnom odgoju te stoga smatra da je potrebno proširiti nastavni program hrvatskog jezika i povijesti.²⁰

Teško da se ovdje može pročitati naklonost eventualnoj gimnazijskoj osnovi za djevojke. Već i same više djevojačke škole s ciljem obrazovanja djevojaka za kućanstvo i vrlo skromnom teoretskom naobrazbom, budile su negodovanje javnosti. Napokon, to nezadovoljstvo rezultiralo je i smanjivanjem nastavne osnove za više djevojačke škole

15 Ida Ograjšek Gorenjak, "On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje" u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb 2004., 157-180

16 *Narodne novine*, 1889., br. 147, "Još jedna o ženskom uzgoju".

17 *Narodne novine*, 1889., br. 174, "Žena o ženskom uzgoju".

18 *Narodne novine*, 1889., br. 174, "Žena o ženskom uzgoju".

19 *Narodne novine*, 1889., br. 169, "I opet o ženskom uzgoju".

20 *Narodne novine*, 1890., br. 87, "Kakva je naša viša djevojačka škola i je li opravdana želja za njezinom reformom".

polovicom osamdesetih godina 19. stoljeća. Očito je da se u ovo vrijeme dio hrvatske javnosti još uvijek privikavao na ideju potrebe i postojanja institucija posvećenih školovanju djevojaka te zasigurno nije bio naklonjen nekim radikalnim promjenama na tom polju.

Odakle, dakle, dolazi inicijativa za tako sveobuhvatnu promjenu kao što je bila ona iz 1892. godine i kome možemo zahvaliti da je ona ipak provedena u djelo?

c) Ideje preustroja srednjoškolskog obrazovanja žena prije 1892. godine

Jedan od prvih promicatelja sveobuhvatne reforme ženskog obrazovanja bio je pedagog Ivan Perkovac. On je 1869. godine u *Viencu* objavio niz članaka posvećenih djevojačkom obrazovanju pri čemu je iznio prijedlog da se ženski odgoj preustroji prema različitim potrebama staleža. Tako bi se građanske djevojke trebalo odgajati za obrt, a kćerima gospodskih obitelji pružila bi se viša naobrazba.²¹

Tako objedinjenu ideju preustroja cjelokupnog sustava ženskog obrazovanja više ne nalazimo sve do objave naredbe o osnivanju Privremenog ženskog liceja i Kraljevske zemaljske stručne škole 1892. godine. U tekstovima pred samo utemeljenje možemo prepoznati pobornike jednog ili drugog pristupa organizaciji obrazovnog sustava za djevojke.

Marija Jambrišak, jedna od glavnih pobornica višeg obrazovanja djevojaka, smatrala je da bi naglašavanje potrebe stručnog obrazovanja i omogućavanje uključivanja u proces zarađivanja udaljilo žene od njihove uloge majke i supruge.²² Ona ističe da su glavni problem djevojke iz viših građanskih slojeva koje imaju uvjete, ali nemaju mogućnosti nakon više djevojačke škole nastaviti obrazovanje. Pri tome se decidirano protivi djevojačkim školama gimnazijskog tipa i zalaže se za organizaciju dodatnih tečajeva više djevojačke škole u kojima bi se pružalo znanje iz vjeronauka, hrvatskog, njemačkog, francuskog i engleskog jezika, pedagogije, povijesti, risanja, nauke o umjetnosti i modernih ručnih radnja. Takvu proširenu Višu djevojačku školu ona je uvjetno nazivala licej.²³

U svrhu sličnog preustroja ženskog školovanja krajem 1891. godine pokrenula je peticiju u kojoj je tražila da se na postojeće više djevojačke škole doda 2-3 nova tečaja te bi se na taj način omogućio nastavak obrazovanja i djevojkama starijim od četrnaeste godine. Peticija, koju je navodno potpisalo šest stotina najuglednijih građana, predana je školskom odboru zagrebačkog gradskog zastupstva.²⁴ Činjenica da se žensko obrazovanje pokušalo riješiti uz pomoć potpore grada nije začuđujuća. Postojeće ženske obrazovne institucije, kao Viša i niža djevojačka škola i Ženska obrtna (industrijska) škola također su bile osnovane i financirane od strane gradskog poglavarstva.²⁵ Ipak, ideje o

21 *Vienac*, 1869., br. 21.

22 *Narodne novine*, 1890., br. 87, "Kakva je naša viša djevojačka škola i je li opravdana želja za njezinom reformom".

23 *Narodne novine*, 1890., br. 93, "Kakva je naša viša djevojačka škola i je li opravdana želja za njezinom reformom".

24 *Narodne novine*, 1891., br. 269, "Kakvu ženu želimo".

25 Godišnje izvješće viših i nižih djevojačkih škola i ženske obrtne škole 1890./1891., Zagreb 1891.

osnivanju institucije koja bi posebnu pažnju posvećivala teorijskoj obuci djevojaka nije naišla na odobravanje zastupništva. Protiv takvog koncepta naročito je istupio predstojnik Izidor Kršnjavi naglasivši da spomenuta institucija ne odgovara niti potrebama niti interesima tadašnje sredine. Bojao se da bi pohađanje takve djevojačke škole moglo postati pitanje prestiža te da bi "svatko žrtvovao i posljednji groš da kćer obrazuje."²⁶ Tako bi se na tržištu rada javio veliki broj obrazovanih djevojaka bez mogućnosti zaposlenja. Dobrostojeće porodice, naglašavao je on, i dalje bi radije uzimale francuske guvernante, a eventualni nastavak školovanja žena u svrhu obavljanja liječničkih pregleda u Bosni i Hercegovini još nije bio moguć jer na Sveučilištu u Zagrebu nije bilo studija medicine. S druge strane, obrazovane žene nerado bi se primale kućanskih poslova i ne bi se željele zapošljavati u očito deficitarnim zanimanjima kao što su zanimanja kuharice, sluškinje i sobarice. Stoga Kršnjavi predlaže da se umjesto Liceja osnuje škola koja bi se brinula za praktičnu naobrazbu žena.

Njegovom stajalištu usprotivio se Josip Frank naglašavajući da je peticiju ipak potpisalo šest stotina najuglednijih građana što potvrđuje potrebu naše sredine za takvom školom. Glavni problem Frank vidi u činjenici da dobrostojeće hrvatske obitelji ne mogu svojim kćerima osigurati obrazovanje u inozemstvu niti visok miraz. S druge strane, kućanski poslovi, koje je spominjao Izidor Kršnjavi, nisu prihvatljivi za pripadnice boljih obitelji. Ipak, Frank na kraju prihvaća argument nedostatka novca te zaključuje da se pitanje osnivanja Ženskog liceja treba odgoditi za bolja vremena.²⁷

Stavovi izneseni na ovoj sjednici izazvali su polemiku javnosti. Već sedam dana kasnije u *Hrvatskoj* se objavila reakcija na stajališta Kršnjavoga. Autor ili autorica dotičnog članka kritizirao je dotadašnje uvjerenje da je djevojkama dosta malo nauke iz glazbe, francuskog ili njemačkog jezika, te upravo ovakav površni odgoj smatra temeljem njihove sklonosti "majmunisanju tuđinštine." Ismijao je i strah Kršnjavija od tzv. ženskog proletarijata te je naglasilo da Ženski licej ne bi mogao svoje polaznice odgurnuti od njihove "prirodne" uloge, već bi se u njemu odgajale bolje majke, supruge i rodoljupke. S druge strane, obrazovane žene lakše bi se othrvale eventualnim životnim nedaćama.²⁸

Ipak, znatno su brojniji bili oni čija su se stajališta poklapala sa stavovima Izidora Kršnjavog. Neki predstavnici naglašavaju nedostatnost praktičnog i usmjerenog odgoja žena te predlažu da se djevojkama pruži znanje koje bi im omogućilo da samostalno egzistiraju u društvu i da ne ovise o udaji.²⁹ U tu svrhu predlaže se da se u Hrvatskoj, po uzoru na Englesku, bečki *Frauenerwerbsverein* ili berlinski *Letteverein*, osnuju djevojačke škole u kojima bi se učilo kitničarstvo, krojenje i šivanje, kućanstvo, glačanje i ručni rad.³⁰ Nešto razrađenije ideje opisuju formiranje industrijske

26 *Hrvatska*, 1891., br. 259, "Djevojački licej u Zagrebu".

27 Isto.

28 *Hrvatska*, 1891., br. 266, "Djevojački licej u Zagrebu".

29 *Narodne novine*, 1891., br. 208 i 210, "O djevojačkom uzgoju".

30 *Narodne novine*, 1889., br. 169, "I opet o ženskom uzgoju"; *Narodne novine*, 1892., br. 23 i 24, "Još jedan prilog k preustroju više djevojačke škole".

škole koje bi imale tri smjera: trgovački, stručni i smjer za ručni rad.³¹ Veliki pobornik obrtničkog i trgovačkog obrazovanja djevojaka bio je gradski školski nadzornik Franz Šuller koji je početkom 1892. godine i sam na adresu gradskog zastupstva dao prijedlog o preustrojstvu škola za žensku mladež.³² Zagovornici strukovnog školovanja djevojaka u principu odbacuju potrebu većih promjena u radu viših djevojačkih škola, te smatraju da se problem općeg obrazovanja može jednostavno riješiti dodajući jednu godinu obaveznog nižeg pučkog obrazovanja i eventualno još jednu godinu na Višu djevojačku školu, te naglašavajući da se pri tom treba posebice paziti da program škole odgovara potrebama srednjeg i višeg staleža.³³

U polemikama vidimo dva različita pristupa ženskom obrazovanju: percepciju da je školovanje žena društveno opasni fenomen koji bi mogao potkopati same temelje društvenog poretka i stabilnost ekonomskog sustava i drugu stranu koja naglašava da bi obrazovanje djevojaka samo potvrdilo i unaprijedilo njihovu društvenu ulogu. Dok se prvi zalažu isključivo za osnivanje stručnih škola koje bi svoje polaznice obrazovale samo u onim zanimanjima koje ne čine konkurenciju muškoj radnoj snazi, drugi se zalažu za teoretsku naobrazbu djevojaka bez nekih vidljivih mogućnosti zaposlenja nakon završetka ove institucije. Ono što je ipak uočljivo jest da niti jedna niti druga strana ne želi dovesti u pitanje prihvatljivost postojeće uloge žene u društvu.

Zanimljivo je da je upravo Izidor Kršnjavi koji se u gornjim raspravama predstavio kao žestoki protivnik bilo kakve šire teoretske naobrazbe za žene, godinu dana kasnije postao glavnim inicijatorom osnivanja Privremenog ženskog liceja! Što je moglo uvjetovati ovako radikalnan zaokret u njegovim stajalištima?

Odgovor na ovo pitanje pruža svjedočanstvo samog Kršnjavoga tridesetak godina kasnije. Tada je naglasio da je u osnivanju Ženskog liceja vidio priliku da daleko od pažnje javnosti ostvari osporavanu ideju realne gimnazije.³⁴

c) *Ženska gimnazija unutar sukoba realne i humanističke koncepcije gimnazije*

Na početku devedesetih godina 19. stoljeća postojala su dva tipa srednjoškolskih institucija: realke i gimnazije. Prve su predstavljale odgovor na potrebe novih proizvodnih odnosa u društvu, te su nastojale pružiti što više praktičnog, tehničkog i upotrebljivog znanja. Stoga one odustaju od klasičnih jezika i odlučuju svoje polaznike poučiti modernim jezicima. S druge strane, gimnazije slijede tradicionalni vrijednosni sustav znanja i naglasak daju upravo na klasične i humanističke predmete. Iako je u modernizacijskim strujama koncept realki gledan kao zalag budućnosti, u

31 *Narodne novine*, 1892., br. 9, "Prilog o preustrojstvu školah za žensku mladež u gradu Zagrebu"; *Narodne novine*, 1892., br. 16, "Prilog da se razbistri prijedlog gospodina Šullera"; *Narodne novine*, 1892., br. 23 i 24, "Jedan prilog k preustrojstvu više djevojačke škole".

32 *Narodne novine*, 1892., br. 9, "Prilog o preustrojstvu školah za žensku mladež u gradu Zagrebu".

33 *Narodne novine*, 1892., br. 23. i 24, "Jedan prilog k preustrojstvu više djevojačke škole".

34 Isidor Kršnjavi, *Primjedbe uz Načela o uređenju srednjih škola u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1919.

realnosti on nije zaživio u željenim razmjerima.³⁵ Broj učenika realki rastao je vrlo sporo i nejednako, dok se broj gimnazijalaca u samo dva desetljeća (od 1876.-1895.) utrostručio.³⁶ To nije zadovoljavalo brojne pobornike realnog koncepta u pedagoškim redovima. U štampi se razvila rasprava između zagovornika jednog i drugog vrijednosnog sustava znanja. Budući da je veliki nedostatak realki bio u tome što nisu predviđale nastavak školovanja na visokoškolskim zavodima, neki su pedagozi predlagali da se ukine dvojakost srednjoškolskih institucija i uvede tzv. realna gimnazija kao jedinstveni tip srednje škole.³⁷

Pobornik ove ideje bio je i Izidor Kršnjavi. Kada je 1891. godine postao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu založio se za ukidanje humanističkih gimnazija koje su opterećivale učenike nepotrebnim mrtvim jezicima, ali i realki jer ne odgovaraju potrebama sveučilišnog obrazovanja. Umjesto ovih institucija predlagao je jedinstveno kompromisno rješenje: realnu gimnaziju. Ipak, potpuno odbacivanje klasičnog koncepta obrazovanja bila je previše radikalna ideja za tadašnju hrvatsku sredinu. Vidjevši da ne može uspjeti u svom naumu, zainteresirao se za zahtjeve pobornika srednjoškolskog obrazovanja žena. U realizaciji njihovog koncepta prepoznao je priliku da se unutar novoosnovane institucije provede ideja realne gimnazije. Državni licej za žene bila bi prva institucija takvog tipa i ne bi bio opterećen predrasudama tradicionalnog pristupa srednjoškolskom obrazovanju. Osim toga, u javnosti se pitanju obrazovanja žena pridavalo daleko manje pažnje nego problemu reformiranja muških srednjoškolskih institucija, pa bi u ovom slučaju mogao nesmetano provoditi svoje ideje.³⁸ Stoga je potisnuo prvotne otpore i početak svoga mandata obilježio upravo akcijama s ciljem rješavanja problema školovanja žena. No, u hrvatskoj javnosti u to vrijeme nije postojala želja za ženskom gimnazijom. Čak i pobornice reforme ženskog obrazovanja nisu se usudile ići toliko daleko. Kako je dakle Kršnjavi uspio legitimizirati ovaj potez?

Otvaranje liceja

a) Izidor Kršnjavi i Anketa o pitanju djevojačkog liceja u Zagrebu

Jedna od prvih akcija s ciljem otvaranja ženske gimnazije bilo je provođenje ankete za gospođe s pitanjem "Je li današnja viša djevojačka škola podaje djevojkama svih staleža povoljnu naobrazbu; ako ne podaje, kako bi je valjalo proširiti, na koliko godina i koji bi se predmeti imali uvrstiti u osnovu takova zavoda."³⁹ U anketi su sudjelovale pripadnice tadašnje zagrebačke elite, istaknute učiteljice, primjerice

35 Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb 1992., 553.

36 *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji...*, 1896., 276-280

37 Franković, 1958, 184.

38 Kršnjavi, 1919.

39 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1913., X, 379.

Marija Jambrišak, Milka Pogačić i Natalija Wickerhauser, zemaljski školski nadzornici i gradski školski nadzornik Franz Šuller.⁴⁰

U anketi su se iznijela dva konkretna prijedloga: koncept Franza Šullera i Marije Jambrišak. Prvi daje prednost potrebi stručnog usmjerenja u organizaciji ženskog obrazovanja.

Prema njemu bi djevojke na kraju svog školovanja trebale steći određenu stručnost, zanat ili se bar u potpunosti usavršiti u kućanskim poslovima. Ovaj koncept nudi tri mogućnosti nastavka ženskog obrazovanja nakon završene niže pučke škole, s time da bi se oformila trogodišnja industrijska škola, a tadašnje bi se više djevojačke škole podijelile na dva dijela: svojevrsan nastavak produžene niže pučke škole koji bi radikalno smanjio nastavu iz teoretskih predmeta, a pojačao praktične tečajeve kućanstva i školu s pojačanom teoretskom osnovom. Novost bi svakako bili i veći zahtjevi u obrazovnim normama koje bi trebale ispuniti djevojke koje se odlučuju nastaviti školovati za određena zvanja. Za polaznice industrijske škole to bi značilo dodatnu godinu školovanja prije upisa u stručnu školu, a za polaznice više djevojačke škole i uvođenje programa nižih realki ili gimnazija. No, što bi taj prijedlog konkretno učinio za djevojačke prilike? S jedne strane predviđa otvaranje čitavog niza novih zanimanja za žene, ali istovremeno ne nudi nekakvu konkretnu novost za one koje žele nastaviti školovanje nakon 15. godine. Osnovna bi nastava više djevojačke škole ovim bila pojačana, a nakon što bi je završile djevojke bi imale i dalje isti suženi izbor: preparandiju. Očito je, dakle, da je Šuller prije svega imao želju odgovoriti na realne egzistencijalne potrebe za zaradom u situaciji ekonomske osiromašenosti. Nekakvu djevojačku potrebu za višim obrazovanjem u smislu vlastite nadogradnje ili pripreme za upis na sveučilište on niti predviđa, niti smatra da bi to bilo potrebno rješavati unutar državne školske reforme.

Upravo je suprotan stav Marije Jambrišak. Ona je naglasila da obrtna škola ne bi trebala biti predmetom brige vlade, već da to spada u jurisdikciju grada. Nova reforma, dakle, trebala bi se usmjeriti na dogradnju više djevojačke škole. Ponudila je nacrt sedmogodišnjeg liceja s pojačanom nastavom iz jezika i prirodoslovnih predmeta, čime je u biti slijedila koncept tadašnje realke, blago prilagođene ženskim potrebama. Stoga je reforma koju je predložila zasigurno predstavljala promjenu u mogućnostima i trajanju školovanja djevojaka, ali se ipak u njoj ne može iščitati namjera za formiranjem nekakve ženske gimnazije. Doduše, ostavlja se mogućnost da pojedine djevojke nastave obrazovanje, ali je ta ideja ostala apstraktna i nerazrađena.

Šuller je predvidio praktičnu školu, Marija Jambrišak nudila je elitnu instituciju. Ono što ih povezuje jest inzistiranje na klasnom momentu i učenju kućanskih poslova. Šullerova tri smjera nastavka obrazovanja, kao što je to uostalom i on sam priznao,⁴¹ u biti slijede postojeću statusnu podjelu unutar građanskog društva. Tako bi proširena niža pučka škola bila namijenjena radnicama, industrijska škola srednjem, a viša djevojačka škola višim građanskim slojevima. Iako je u tadašnjoj štampi Marija

40 Cuvaj, 1913., X, 380; *Agramer Zeitung*, 1892., br. 26, "O pitanju djevojačkih liceja u Zagrebu".

41 *Narodne novine*, 1892., br. 9, "Predlog o preustroju školah za žensku mladež u gradu Zagrebu".

Jambrišak oštro napala takvo društveno-imovinsko krojenje školstva,⁴² i sama upada u istu zamku. Naime, i ovaj je puta, kao i u brojnim slučajevima do tada, napomenula da bi nova škola bila namijenjena "djeci najotmjerenijih krugova."⁴³

Posebno je zanimljiv stav prisutnih gospođa. Iako su se mahom svrstale uz prijedlog M. Jambrišak škole s pojačanim teoretskim programom, njihovi komentari bili su neusuglašeni i pokazivali su vrlo malo razumijevanja za proširenu osnovu. U principu su naglašavale opće prihvatljive standarde smjernica djevojačkog obrazovanja: moralni odgoj i ručni rad, a prema gimnazijskoj osnovi nisu zauzele jasan stav. Stoga bi se moglo pretpostaviti da naklonost koju su izrazile prema Liceju više proistječe iz njegovog ozračja elitnosti, nego iz samog programa koji bi nudio.

Stavovi izneseni u anketi nisu mogli osigurati jasne pokazatelje o tome kako bi se trebalo realizirati obrazovanje djevojaka nakon završene pučke škole. U njoj je iznesen niz često oprečnih polazišta pedagoga, a znakovita je bila i nedefiniranost prisutnih gospođa. Sâm Kršnjavi je u svojim zapisima zabilježio: "Da sam se dao ponijeti mišljenjima koja su se očitovala na tom vijećanju, ne bi se uopće ništa osnulo."⁴⁴ Ipak, upravo je ovaj neodređeni ton diskusije pružao Kršnjavom slobodne ruke u daljnjem razvoju događaja. Anketa za vrijeme koje su artikulirane gotovo sve moguće smjernice ustroja ženskog obrazovanja pružala je Izidoru Kršnjavom slobodu interpretacije i time legitimitet da predstojeću reformu djevojačkog školovanja provede prema vlastitim idejama.

Sukladno zaključku ankete, vladino povjerenstvo organiziralo je dva *ad hoc* odbora: znanstveni i obrtnički. Prvi je trebao izraditi osnovu za Licej, a drugi za stručnu školu. Na temelju njihovih zaključaka, u sedmom mjesecu 1892. godine ženska gradska obrtna škola je reorganizirana i podvrgnuta pod državnu jurisdikciju, te se pokusno otvorila kao Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu.⁴⁵ Desetak dana ranije, 5. rujna 1892. godine izdana je naredba o ustrojstvu Privremenog ženskog liceja u Zagrebu nakon koje se 9. rujna 1892. godine propisao ustrojni statut Ženskog liceja u Zagrebu.⁴⁶ Naziv licej, a ne gimnazija upotrijebio se iz diplomatskih razloga, kako je kasnije rekao sam Izidor Kršnjavi, "da (se)nikoga ne poplaši".⁴⁷ Naime, isticanje gimnazijske osnove izazvalo bi previše negodovanja tadašnje javnosti koja u principu nije bila naklonjena tako velikom zahvatu i državnom ulaganju u srednjoškolsko obrazovanje djevojaka. Ovime su tijekom rujna 1892. godine udareni temelji ženskom srednjoškolskom obrazovnom sustavu s time da se ukinula Viša djevojačka škola u Zagrebu, ali i zadržala ženska učiteljska škola u Samostanu sestara milosrdnica koja i nije spadala pod državnu ili gradsku skrb.

42 *Narodne novine*, 1892., br. 19, "Primjedbe na prijedlog kraljevskog školskog nadzornika g. Šullera o preustroju škole za žensku mladež garda Zagreba".

43 *Narodne novine*, 1892., br. 93.

44 Isidor Kršnjavi, *Zapisci iza kulise hrvatske politike*, Zagreb 1986., 49.

45 Cuvaj, 1913., X, 243, 248, 249, 382.

46 Izvješće Privremenog ženskog liceja koncem školske godine 1897./1898.; *Narodne novine*, 1892., br. 207, 208, *Obzor*, 1892 br. 208.

47 Kršnjavi, 1919., 7.

b) Statut i naučna osnova Privremenog ženskog liceja

Prema statutu,⁴⁸ Licej je trajao osam godina i dijelio se u dvije četverogodišnje zao-kružene cjeline. U višim razredima Liceja obuka se dijelila u tri smjera: pedagoški, latinski i opći. Smjerovi su se razlikovali jedino po odabiru relativno obligatnih predmeta: pedagogije, latinskog ili engleskog jezika. Učenice pedagoškog smjera mogle su polagati stručni ispit za učiteljice, djevojke koje su odabrale engleski stjecale su opću naobrazbu potrebnu za rad kao guvernante, a one koje su odabrale latinski pripremale su se za sveučilišno obrazovanje.

U Licej su se mogle upisati djevojčice koje su navršile ili će do kraja kalendarske godine navršiti barem deset godina i položile prijemni ispit.

Licej je po svojoj strukturi u potpunosti odgovarao potpunim srednjim školama. Trajao je kao gimnazija, radio po gimnazijskim udžbenicima, a njegova je nastavna godina trebala slijediti iste principe kao i ostala srednja učilišta.

Ipak, statut je predvidio i određena ograničenja po kojima učenice Liceja ipak nisu bile u ravnopravnom položaju s ostalim srednjoškolicima. Prije svega se to odnosilo na negativno ocjenjivanje. Za razliku od svojih muških kolega, učenice viših razreda Liceja nisu mogle izlaziti na ponovni ispit. Što je bio uzrok ovako strogoj odredbi, teško je zasigurno ustvrditi. Moglo bi se samo nagađati da je ona posljedica polemika i sumnji o tome treba li djevojkama više obrazovanje i mogu li ga one uopće pojmiti. Ili je možda proizlazilo iz uvjerenja da je otvaranjem Liceja djevojkama učinjen poseban privilegij, te bi ga stoga smjele pohadati samo nadarene učenice.

Druga važna stavka po kojoj se Licej razlikovao od ostalih srednjih škola je izuzetno visoka školarina. Naime, učenice Liceja su, osim upisnine (primarine) od 4 forinta, pri upisu i 1 forinte za učeničku knjižicu trebale za svoje školovanje uplaćivati 50 forinti na godinu i to u deset jednakih rata. Usporedbe radi, školarina u gimnazijama iznosila je 12-16 forinti godišnje. Naravno, visoka školarina trebala je vršiti funkciju sasvim drugačije vrste eliminacije, onu društveno-ekonomsku. Ovime je ozakonjen onaj klasni moment koji je pratio i često bio glavni argument u borbi za otvaranje ženske srednjoškolske institucije. Odredbom koja zabranjuje ponavljanje ispita i visokom školarinom željelo se od Liceja izgraditi elitnu instituciju: školu za nadarene djevojke iz visokog društva.

No, najveća i najvažnija razlika između Liceja i ostalih srednjoškolskih institucija je činjenica da se u Liceju ne održavaju javni ispiti. Ta odredba najviše je pogađala učenice latinskog smjera koje su u školi stjecale preduvjete za slušanje, ali ne i za upisivanje studija. No, prepreka naravno nije bila nepremostiva. Djevojke koje su položile završni ispit za latinski smjer u Liceju mogle su pristupiti javnoj maturi u muškoj gimnaziji. To je naravno značilo da su završni ispit polagale dva puta. Ostaje pitanje je li ova odredba ušla kao izraz nenaklonosti reformatora prema ideji ulaska žena na sveučilište?

48 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898; *Narodne novine*, 1892., br. 207, 208; *Obzor*, 1892., br. 208.

Da li se možda njome željelo osigurati da eventualno otvaranje Zagrebačkog sveučilišta za djevojke zaista obuhvati samo najupornije i najdarovitije djevojačke sile? Ili je jednostavno proizlazilo iz činjenice da ženama nije bilo moguće upisati se na Sveučilište Franje Josipa I.? Bilo kako bilo, odredbom o nepostojanju javnog ispita škola je dobila poprilično neodređen i nedovršen karakter. Ona je bila više od učiteljske škole i manje od gimnazije, srednjoškolska institucija gimnazijskog tipa koja to nije.

Upravo stoga zanimljivo je bilo pogledati naučnu osnovu novoosnovane institucije izraženu u **tabeli br. 1.** Odmah upada u oči naglasak na učenju jezika. Tako velik broj sati živih jezika bio je jedinstven za srednjoškolske institucije toga vremena. Ipak, uzme li se u obzir kome je škola namijenjena, ova odluka nije iznenađujuća. Od obrazovanih se pripadnica više građanske klase prije svega očekivalo lako snalaženje u svakoj društvenoj prilici. Poznavanje svjetskih jezika bio je jedan od glavnih pokazatelja njihove školovanosti te je ono predstavljalo znanje koje će djevojke iz boljih obitelji zasigurno imati prilike iskazati. Napokon, davanjem naglaska na učenje francuskog i, po izboru, engleskog jezika, slijedio se već uhodani obrazac privatnog školovanja djevojaka iz bogatijih obitelji. No, jezici nisu bili jedina "ženstvenost" ove institucije. U naučnoj osnovi Liceja nalazimo brojne druge predmete za koje su gospođe tvrdile da su nezaobilazni u etičkom i praktičnom obučavanju djevojčica. To su prije svega pjevanje, ručni rad, risanje i gimnastika, ali i svjetska književnost. Zanimljivo je da toliko spominjano kućanstvo uopće nije predviđeno u naučnoj osnovi.

Tabela br. 1.: Naučna osnova Privremenog ženskog liceja⁴⁹

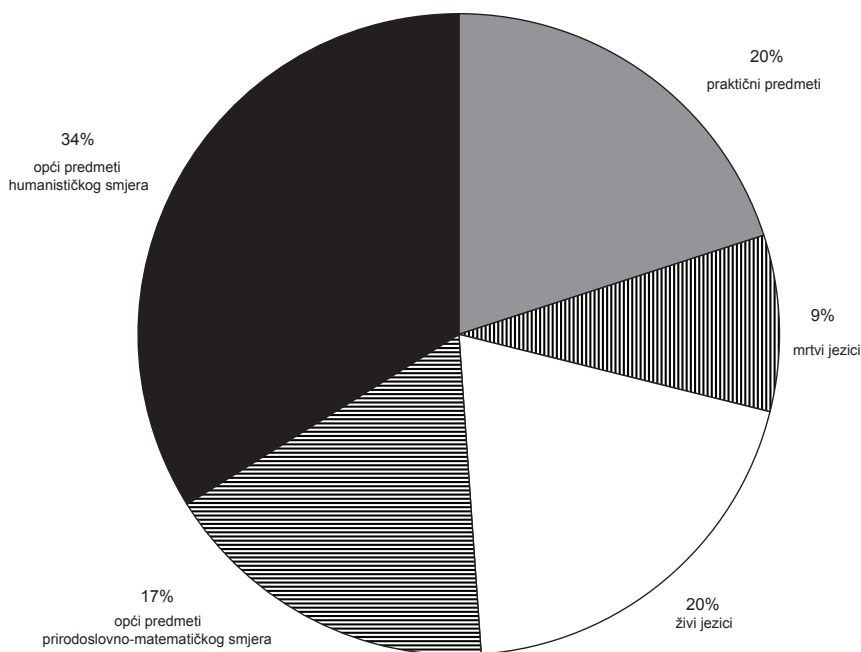
br.	Predmet	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Σ
1	Vjeronauk	2	2	2	2	2	1	2	1	16
2	Hrvatski jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
3	Francuski jezik	-	-	5	5	4	4	4	4	26
4	Njemački jezik	3	3	3	3	2	2	2	2	20
5	Engleski jezik	Relativno obligatni predmeti				5	6	5	5	21
6	Latinski jezik									
7	Pedagogija									
8	Svjetska književnost	-	-	-	-	2	2	2	2	8
9	Povijest	-	2	2	2	3	3	2	2	16
10	Zemljopis	2	1	2	1	-	-	1	-	7
11	Matematika	3	3	2	2	2	2	2	2	18
12	Prirodne nauke	2	3	2	4	3	2	2	3	21
13	Filozofijska proped.	-	-	-	-	-	-	1	1	2
14	Risanje	4	4	2	2	2	2	2	2	20
15	Ručni rad	3	3	2	2	-	-	-	-	10

49 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897/1898.

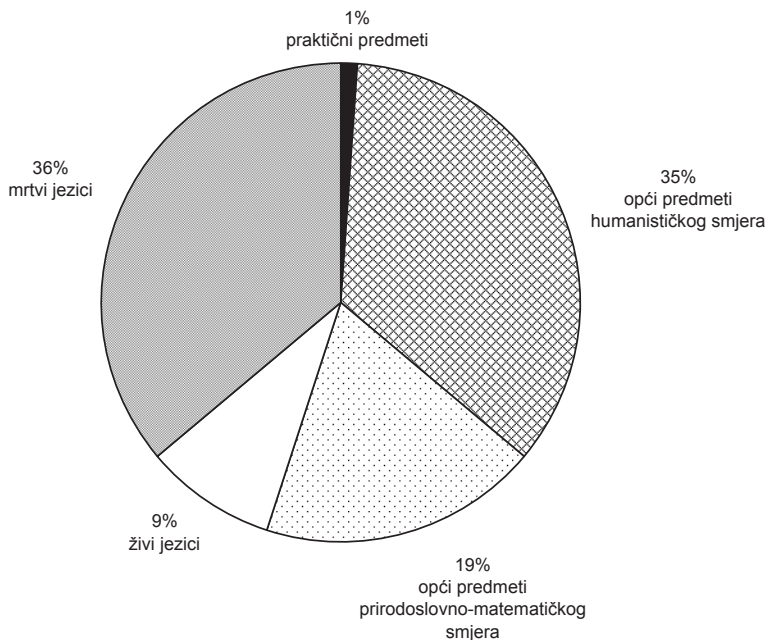
br.	Predmet	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Σ
16	Pjevanje	1	1	1	1	1	1	1	1	8
17	Gimnastika	1	1	1	1	-	-	-	-	4
18	Krasnopis	2	-	-	-	-	-	-	-	2
19	Σ	27	27	27	28	20	29	29	29	225

U kojoj je mjeri Licej odgovarao ideji realne gimnazije? Odgovor na to pitanje pruža nam usporedba naučne osnove Liceja s osnovama gimnazija i realki. Budući da je glavna razlika između gimnazija i realki bila upravo u tipu programa koji su nudile, odnosno kojim su aspektima znanja (humanističkom, matematičko-prirodnom, praktičnom ili klasičnom) davali prednost bit će zanimljivo pogledati **Grafove br. 1, 2 i 3.** u kojima se tipološki razrađuje zastupljenost različitih predmeta u tri institucije. Pri tome su predmeti podijeljeni na četiri skupine: opći predmeti humanističkog smjera, opći predmeti prirodoslovno matematičkog smjera, živi jezici, mrtvi jezici i praktični predmeti.

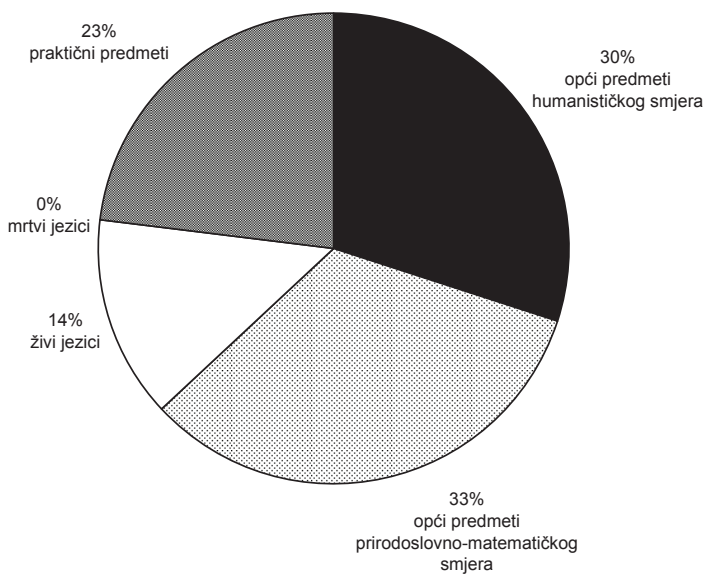
Graf br. 1: Podjela predmeta prema tipu u Ženskom liceju

Graf br. 2: Podjela predmeta prema tipu u gimnazijama⁵⁰

Graf br. 3: Podjela predmeta prema tipu u realkama⁵¹

50 Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji..., 1896., 257.

51 Isto, 258.

Iz ova tri grafa vidljivo je da se u Liceju davala prednost humanističkim nad prirodoslovno-matematičkim predmetima i to gotovo u istom omjeru kao i u gimnazijama. No, u učenju klasičnih jezika licejska osnova latinskog smjera uvelike zaostaje za gimnazijskom. S druge strane, za razliku od gimnazija u kojima praktičnih predmeta gotovo i nema, u Liceju oni čine nešto manje od petine ukupne satnice te se u tom pitanju znatno približio realkama. Ono u čemu je Licej daleko pretekao i gimnazije i realke jest vrijeme posvećeno učenju živih jezika. Tim više što se ovaj omjer jače podcrtavao za one djevojke koje su odabrale opći smjer Liceja, odnosno učenje engleskog jezika.

Usporedivši naučne osnove triju institucija nameće se zaključak da se Ženski licej ne može svrstati niti u jedan od postojećih tipova srednjoškolskih institucija. On je bio realka s pojačanom humanističkom osnovom, ponudom latinskog jezika i godinu dana više naobrazbe. Jednako tako bio je i gimnazija, ali s naglaskom na praktičnim predmetima i slabom zastupljenošću klasičnog usmjerenja. Njegova osnova, dakle, bila je svojevrsno kompromisno rješenje, nešto između gimnazije i realke. Stoga bi se mogla prihvatiti teza Izidora Kršnjavog da je Ženski licej predstavljao preteču buduće realne gimnazije. Ono što je obilježilo i odvojilo Licej od obje postojeće srednjoškolske institucije jest uvrštavanje predmeta koji su se tada vezali uz potrebe obrazovanja žena viših staleža.

Usporedi li se statut Liceja s konceptom Marije Jambrišak izraženom u anketi upadljivo je da je struktura nove institucije premašila zahtjeve svojih promicateljica. Umjesto tri dodatne godine, predviđaju se četiri; kućanstvo, na kojem su sve gospođe toliko insistirale, u potpunosti se izbacuje iz programa, a uvodi se smjer koji nitko do tada nije spominjao: učiteljsku školu. Naime, činjenica da je Marija Jambrišak u programima preuređene više djevojačke škole predviđala i pedagogiju nikako ne znači da je tražila učiteljsko usmjeravanje ove institucije. Pedagogija se uvrštavala i u znatno skromnije prijedloge⁵² koji su zahtijevali samo dodavanje jednogodišnjeg ili dvogodišnjeg tečaja na postojeće više djevojačke škole. Stoga bismo mogli zaključiti da je naglašavanje potrebe pedagoškog obrazovanja djevojaka u biti podilazilo ulozi žene kao odgojiteljice i majke. No, prema statutu nova je škola nudila dovoljnu pedagošku naobrazbu za stjecanje zvanja profesionalne učiteljice. Cilj ovog poteza vjerojatno je bilo prevladati prazninu nastalu ukidanjem Zemaljske ženske preparandije. U novoj instituciji izgrađenoj po modernim pedagoškim standardima liberalna bi struja napokon ponovo uspostavila utjecaj nad odgojem učiteljica.

No, sukladno zahtjevima promicatelja ženskog obrazovanja i potpisnica ankete Licej je bio klasno i rodno obilježen. Klasni karakter institucije namijenjene predstavnicama viših građanskih slojeva odražavao se u neobično visokoj školarini, a rodno usmjerenje škole očitivalo se u naučnoj osnovi u kojoj je čak petina predmeta imala svrhu etičkog i praktičnog razvijanja ženskih vrлина.

52 *Narodne novine*, 1892., br. 16, "Prilog da se razbistri predlog gospodina Šullera"; *Narodne novine*, 1892., br. 30, "Mogu li se u preustrojenoj višoj djevojačkoj školi naobraziti učiteljice".

Moglo bi se zaključiti da je otvaranje nove institucije imalo tri izvora. S jedne strane, početkom devedesetih godina pokazala se potreba tek etabliranog građanskog sloja za širim obrazovanjem svojih kćeri. No, promicateljice ove ideje kretale su se unutar tradicionalnog uvjerenja da žensko obrazovanje, ma kakvo ono bilo, mora posebnu pažnju posvetiti odgoju za "žensku ulogu u društvu." S druge strane, predstavnici modernizacijskih ideja u novoj su instituciji vidjeli priliku da pokusno provedu svoje liberalne pedagoške stavove. Napokon, i nepostojanje državne škole za učiteljice predstavljalo je svojevrsnu kočnicu širenju modernizacijskih ideja.

Osnivanjem Privremenog ženskog liceja 1892. godine pokušalo se jednim potezom odgovoriti na sve ove potrebe i pri tome ne uzbuniti javnost koja nije pokazivala veliku naklonost prema državnoj srednjoškolskoj instituciji za žene. Nova je škola stoga bila neobična po svojoj strukturi i ciljevima. Bila je to elitna škola za općenito obrazovanje kćeri bogatijih obitelji koja je konceptijski nadmašivala zahtjeve tih krugova. Istovremeno, bila je i gimnazija osnovana prema suvremenim pedagoškim principima, ali bez prava mature, te državna učiteljska škola za djevojke. Hrvatsko društvo još nije bilo spremno za gimnazijski karakter ove škole i to je rezultiralo brojnim ograničenjima koja su stavljena pred polaznice latinskog smjera. Tako je Licej postao nova, neobična škola s očitim karakterom nedovršenosti, privremena institucija, projekt reformatora koji je tek čekao da bude prihvaćen od javnosti i da ga dostigne vrijeme.

Djelovanje Privremenog ženskog liceja

Rad Privremenog ženskog liceja obilježila je upravo njegova "privremenost". Status zavoda koji tek čeka konačnu zakonsku sankciju te prije nje mora opravdati svoje postojanje neminovno se odrazilo na sve segmente djelovanja Liceja.

Jedan od osnovnih problema bilo je pitanje financiranja nove institucije budući da se ona nije mogla kandidirati za redovna izdvajanja iz državnog proračuna. Model pokrivanja troškova škole iz sredstava izvanrednih potreba rješavao je tekuće probleme Liceja, ali nije pružao niti sigurnost niti dugoročnu soluciju.⁵³ Stoga nova škola, kao privremena institucija bez službenog stalnog prihoda, nije mogla osiguravati stalna radna mjesta svojim zaposlenicima i zaposlenicama, a susretala se i s velikim poteškoćama u borbi za osiguravanje zadovoljavajućeg smještaja.

Posljedice pravne nedefiniranosti statusa Liceja osjetile su i same učenice i to posebice one koje bi se odlučile za latinski smjer. Naime završni ispit Liceja za *latinke* nije imao pravovaljanost mature zbog čega su abiturijentice ovog smjera morale na kraju školovanja maturu polagati dva puta: u Liceju i na nekoj muškoj gimnaziji.

Napokon, pokusni karakter Liceja odražavao se i na njegovoj svakodnevnici. Jedinstven u čitavoj Monarhiji, izgrađen prema konceptu vodećih pedagoga i istovremeno s velikim bremenom upitnosti opravdanosti vlastite egzistencije, Licej je

⁵³ Cuvaj, 1913., VIII, 534.

bio izložen mnogobrojnim inspekcijama. Jedna od prvih učenica Liceja, Zdenka Marković, prisjećala se mnogo kasnije čestih obilazaka Izidora Kršnjavog. "Dolazio je, ali ne kao službeno lice, već kao prijatelj škole, da sluša ispitivanje i odgovaranje učenica da prati njihov napredak i da ih bodri na što življi rad jer, kako je neprestano isticao, ako ne pokažu na svršetku potrebnu zrelost škola će se zatvoriti".⁵⁴ Ovi česti prijateljski posjeti predstojnika Odjela morali su imati psihološki učinak na rad učenica i učitelja nove škole. Kako su to doživljavale same učenice djelomično mogu ilustrirati riječi Zdenke Marković: "Tako su prve učenice liceja preuzele na sebe tešku odgovornost pred historijom, jer je obrazovanje i napredak budućih pokoljenja ležao na njima".⁵⁵ Naravno, ova prisjećanja čak šezdeset godina nakon osnutka škole ne mogu biti pokazatelj općeg raspoloženja među polaznicama, ali ipak naznačuju da je postojala svijest o posebnosti nove institucije te da su i same učenice bile izložene pritisku neodređene sudbine škole koju su pohađale.

Status Liceja konačno se regulirao tek 26. studenoga 1913. godine kada se naredbom br. 24 101 propisuje postepeno pretvaranje Privremenog ženskog liceja u Zagrebu u Kraljevsku žensku realnu gimnaziju u Zagrebu.⁵⁶ Nova je škola pri tome izgubila pedagoške predmete, svjetska književnost pripojena je hrvatskom jeziku, pjevanje više nije spadalo u obavezan dio nastavnog programa, a učenicama je ponuđen i grčki jezik kao izborni predmet. Ipak, zadržao se dvojaki karakter škole budući da su polaznice i dalje mogle birati između engleskog i latinskog jezika.⁵⁷ Prelazak Liceja u realnu gimnaziju odvijao se postepeno i to tako da se od školske godine 1913./1914. sukcesivno gase razredi po starom i upisuju po novom programu. Stoga su prve maturantice realne gimnazije ispit zrelosti položile 1921. godine. No, tada se hrvatska sredina već uvelike prilagodila ideji ženske gimnazije. Već je od sljedeće godine ženska realna gimnazija imala previše odjeljenja te se dio premjestio u novoformiranu II. žensku realnu gimnaziju u Savskoj ulici,⁵⁸ a 1926. godine i škola Samostana sestara milosrdnica počela je raditi po programu ženske realne gimnazije.⁵⁹

Kako bi se stekao uvid u rad i značaj koji je Licej imao nakon otvaranja, obradila sam prvih deset godina njegovog djelovanja.

a) *Smještaj Liceja*

U početku su obje novoosnovane ženske škole bile smještene u prostorijama Kraljevske zemaljske obrtne škole na Sveučilišnom trgu. Dvanaest godina kasnije

54 Zdenka Marković, *Naš licej – o šezdesetogodišnjici njegova osnutka jeseni 1892.*, Zagreb 1953., 4/5.

55 Isto.

56 Državni arhiv u Zagrebu (dalje:DAZ), Arhivski fond I. Ženske realne gimnazije (dalje: ŽRG), Opći spisi, 1913., 412.

57 Isto.

58 Arhiv Hrvatskog školskog muzeja (dalje: AHŠM), Arhivski fond Marije Jambrišak (dalje: MJ): "Četrdesetogodišnjica naše škole".

59 Đurđa Zrinščak, "Prosvjetno-odgojna djelatnost sestara milosrdnica (1845.-1945.)", *Nastavni vjesnik*, 5/6, Zagreb 1997., 36-40

stručna je škola dobila vlastitu novosagrađenu zgradu,⁶⁰ dok se za Licej još tražilo zadovoljavajuće rješenje.

Prvi premještaj Liceja desio se 1896. godine kada su mu dodijeljene prostorije na Gornjem gradu koje je upravo napustila realna gimnazija. Zgrada se nalazila na Griču 3 i, iako su je učenice kasnije opisivale kao "velik(u) i svijetl(u) zgrad(u) na Griču"⁶¹, u izvještajima ravnateljstva Ženskog liceja gotovo svake godine njegovog sedamnaestogodišnjeg postojanja na ovoj lokaciji nalazimo ogorčene i očito neuslišane pritužbe. Škola je, prema njihovom mišljenju, bila u lošem stanju, trebala je unutrašnje i vanjsko ličenje, nije imala grijanje u svim prostorijama, ventilacija je bila slaba, neke učionice su imale prozore na hodnik te su stoga bile poprilično mračne, a i drvenim podovima je već trebao temeljiti popravak. Osim toga, učionice su bile nefunkcionalne, neke su bile prevelike, a neke premale.⁶² Novi premještaj odobren je tek 1913. godine kada je započela osmogodišnja postepena transformacija Liceja u I. žensku realnu gimnaziju. Ovaj puta na korištenje je dobio zgradu nekadašnje jezuitske Akademije na Katarininom trgu iz koje se upravo iselila Kraljevska gornjogradska gimnazija.⁶³

b) Nastavno osoblje

Značaj škole često određuju njezini nastavnici i nastavnice. Srednjoškolski nastavnici u 19. stoljeću još uvijek su uživali određeni status u društvu, a ugled profesora odražavao se na ugled institucije na kojoj su predavali. Stoga je bilo interesantno proučiti kakvim se kadrom mogao pohvaliti Privremeni ženski licej.

U Liceju je tijekom prvih deset godina njegovog rada osamnaest predmeta predavalo ukupno četrdeset i osam nastavnika i nastavnica. Ovo naravno nije bila stalna brojka. Licej kao privremeni zavod nije imao stalno namješteno vlastito osoblje tako da i premještanja sa i na zavod nisu bila rijetkost. I sami ravnatelji Liceja vršili su službu "privremenih upravitelja", a Licej ih je tijekom prvih deset godina promijenio ukupno trojcu. Prvi privremeni upravitelj bio je umirovljeni profesor Martin Seneković,⁶⁴ no njega je već sljedeće školske godine zamijenio poznati pedagog Hugo Badalić.⁶⁵ Dvije godine kasnije on je namješten za ravnatelja II. gimnazije, a na njegovo mjesto došao je profesor Kr. gornjogradske velike gimnazije kao i dotadašnji profesor u Liceju Ivan Hoić,⁶⁶ koji je tu dužnost vršio sve do 1914. godine.⁶⁷ Svi su oni uz upraviteljske obaveze održavali i nastavu. Tako je Martin Seneković predavao njemački jezik i zemljopis, Hugo Badalić hrvatski jezik, a Ivan Hoić povijest i geografiju.

60 Cuvaj, 1913., X, 250.

61 AHŠM, MJ: "Četrdesetgodišnjica naše škole".

62 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Arhivski fond zemaljske vlade, Odjela bogoštovlja i nastave (dalje: BiNZV), Opći spisi, 1896., IV/97.

63 DAZ, ŽRG, Opći spisi, 1913., 261.

64 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.

65 Isto.

66 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1895./ VII /361.

67 AHŠM, MJ: "Četrdesetgodišnjica naše škole".

Polovica licejskog nastavnog osoblja bili su gimnazijski profesori, a drugu polovicu činili su učitelji i učiteljice.⁶⁸

Profesori su dolazili iz Donjogradske, Gornjogradske i Velike realne gimnazije u Zagrebu. Većinom su to bili već iskusni i priznati prosvjetni radnici koji ne samo da su iza sebe imali dugogodišnji rad u školi, već su se posvetili i izdavanju udžbenika za predmet koji su predavali. Tako je Ivan Hoić pisao udžbenike geografije i povijesti, David Segen iz mjerstva, a Ivan Stožir fizike.⁶⁹

Učitelji su mahom bili katehete, učitelji srednjih učilišta ili su do tada predavali na zavodima na kojima nije bila potrebna posebna pedagoška sprema, pa su u Liceju istu trebali stjecati iz početka. Učiteljice su većinom dolazile iz viših pučkih škola ili su jednostavno bile privremene i pomoćne učiteljice. Naročito se među njima ističu učiteljice viših djevojačkih škola, primjerice Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Camilla Lucerna ili Natalija Wickerhauser, sve od reda istaknute prosvjetne radnice koje su svojim životom, stupnjem obrazovanja i javnim angažmanom iskakale iz uobičajenih ženskih okvira.

Budući da je Licej bio izrazito rodno obilježen, bilo je zanimljivo pogledati rodnu strukturu nastavnog osoblja. Pokazalo se da prevladavaju nastavnici dok je nastavnica bilo ukupno dvanaest, odnosno činile su tek četvrtinu osoblja.⁷⁰ Ovaj podatak naravno ne čudi budući da žene još nisu imale pristup stjecanju potrebnih kvalifikacija za rad na srednjoškolskim zavodima. Sama njihova prisutnost označavala je odmak od uobičajene prakse u ostalim institucijama sličnog tipa i vjerojatno je bila posljedica oslanjanja Liceja na tradiciju više djevojačke škole, kao i uvjerenja da u obrazovanju djevojaka moraju sudjelovati žene. Ono što ipak iznenađuje jest podatak da je većina ovih učiteljica bila angažirana i u nižim i u višim razredima. Kako je nastava u višim razredima Liceja pratila obrazac gimnazija, nameće se pitanje na koji su način učiteljice stekle preduvjete koji su im omogućavali rad na srednjoj školi te naravno koje su predmete predavale.

Isključili li se ručni rad, risanje i gimnastiku kao predmete za koje nije bila potrebna veća kvalifikacija od one za više djevojačke škole, najveći broj nastavnica Liceja u višim je razredima predavao neki od stranih jezika, dok je po jedna učiteljica poučavala pedagogiju i hrvatski jezik.

Kvalifikacije su većinom stjecale na stranim institucijama. Primjerice Natalija Wickerhauser, vlasnica privatne škole stranih jezika u Zagrebu, ispite za engleski jezik i književnost položila na King's Collegu u Londonu,⁷¹ Adela Buljan već kao učiteljica Liceja dobila je stipendiju od 1000 forinti u svrhu školovanja u engleskom jeziku u Oxfordu gdje je 1896. godine i položila ispite iz engleske povijesti.⁷² Štefa Iskra svoje znanje francuskog jezika potvrdila je s dva semestra studiranja u Sorbonne i Collège

68 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.-1901.; Izvješće Privremenog ženskog liceja...1897./1898.-1901./2.

69 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.

70 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi, 1892.-1901.; Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.-1901./2.

71 Franković, 1958.:, 185.

72 HDA, BiNZV, Opći spisi, 1894. VI/117.

de France,⁷³ a Marija Jambrišak bila je prva žena u Austriji kojoj je dozvoljeno trogodišnje školovanje na Dittesovom Paedagogiumu.⁷⁴ Uz njih su u višim razredima predavale su i učiteljice koje su taj status zaslužile dotadašnjim iskustvom i radom izvan školskih obaveza. Tako je Jagoda Truhelka, ravnajuća učiteljica viših škola i tadašnja poznata književnica, predavala hrvatski jezik,⁷⁵ a Kamila Lucerna, učiteljica viših djevojačkih škola s položenim francuskim jezikom – francuski.⁷⁶ O nastavnici gimnastike Ivani Hirschman na žalost nisam našla mnogo podataka, osim što je se jedna učenica prisjećala kao učiteljice koja je tjelovježbu predavala po švedskom i češkom gimnastičkom sustavu.⁷⁷

Gotovo sve su učiteljice u nižim razredima predavale i druge predmete, primjerice povijest ili geografiju, u kojima su očito imale iskustva stečenog za vrijeme rada na višim djevojačkim školama.

Iako malobrojnije, sudeći prema kasnijim prisjećanjima učenica, upravo su učiteljice svojom pojavom, radom i angažmanom davale prepoznatljiv biljeg ovoj školi te predstavljale svojevrstan uzor njezinim polaznicama.⁷⁸ Gotovo sve su one bile prethodnice ženskog pokreta u Hrvatskoj, a u Liceju su dobile jedinstvenu priliku da svoj stil života prenese na nove naraštaje.

U odabiru nastavnog osoblja dodijeljenog na rad Liceju vidi se određena dvoznačnost odnosa službenih struktura prema ovoj instituciji. S jedne strane, Licej je odugovlačenjem konačne sankcije i nepriznavanjem završnog ispita za polaznice latinskog smjera na neki način označen kao srednjoškolska institucija manje kvalitete i važnosti. S druge strane, odabirom vrhunskih i dokazanih prosvjetnih djelatnika pokušalo se ovom zavodu, kao prvoj ženskoj školi gimnazijskog tipa, pribaviti solidne temelje i dostojan ugled u društvu. Napokon, nova je škola predstavljala svojevrstan pedagoški eksperiment koji je zasigurno privlačio pažnju vodećih hrvatskih pedagoga.

Posebnost Liceja bilo je namještanje nastavnica. Iako se radilo o istaknutim ženama koje su svojim angažmanom i stupnjem obrazovanja uvelike nadmašivale tadašnje prosjeke, rijetko koja od njih bi zadovoljavala standarde rada u ostalim srednjim učilištima, te naravno niti jedna nije bila niti tada niti poslije angažirana na nekoj muškoj instituciji istog ranga. No, očito je postojala tendencija da gdje god je to moguće nastavu u djevojačkoj srednjoj školi predaju žene. Insistiranje na ovom principu pomagalo je učiteljicama Liceja da dobiju odobrenje ili čak stipendiju za nastavak školovanja te je to bio jedan od glavnih razloga otvaranja Mudroslovnog fakulteta Zagrebačkog sveučilišta licejskim nastavnicama 1895. godine. Ovu su priliku iskoristile Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Natalija Wickerhauser, Kamila

73 DAZ, ŽRG, Personalija.

74 Franković, 1958., 187; Cuvaj, 1913., X, 409.

75 Ranka Jindra, *Jagoda Truhelka*, Zagreb 1982.

76 DAZ, ŽRG, Personalija.

77 Marković, 1953., 8.

78 AHŠM, MJ: "Četrdesetgodišnjica naše škole", "Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak"; Marković, 1953.

Lucerna i Štefa Iskra.⁷⁹ Ipak, učiteljice su bile angažirane na predmetima koji su na neki način bili karakteristični za Ženski licej, djevojačko obrazovanje uopće ili je jednostavno zbog njihove prirode bilo prihvatljivije da ih predaju žene. Strani jezici, osobito engleski, bili su znatno manje zastupljeni na muškim srednjim školama, a s druge strane predstavljali su obavezan dio obrazovanja kćeri boljih obitelji. Ručni rad i risanje na neki su način ostavština viših djevojačkih škola, dok je vjerojatno bilo društveno prihvatljivije da gimnastiku predaje učiteljica.

c) Učenice Liceja

Proces osnivanja i otvaranja prve ženske srednjoškolske institucije u Hrvatskoj obilježile su brojne rasprave i polemike. U javnosti su se evocirala razna pitanja vezana za žensko obrazovanje. Pojavile su se sumnje u ekonomsku opravdanost ovakve akcije, započela je rasprava o biološkim ograničenjima djevojačke psihe i izrazila se nevjerica u njihovu mogućnost i potrebu stjecanja višeg stupnja obrazovanja. Oni koji su bili naklonjeni Liceju, raspravljali su o tome kojem bi društvenom sloju nova škola trebala biti namijenjena te polemizirali oko njezinih ciljeva i glavne svrhe.⁸⁰

Novoosnovana institucija svojim raznolikim ustrojem nije nudila definitivne odgovore i opredjeljenja. Statut Liceja u mnogim je pitanjima ostao neodređen i time ostavio dovoljno prostora da se konačne smjernice i glavna i obilježja ove ženske srednjoškolske institucije oblikuju u praksi. Budućnost i karakter Liceja ovisio je prvenstveno o odazivu, napretku i interesima njegovih učenica. Stoga upravo analiza uspjeha prvih polaznica škole može pružiti donekle objektivni uvid u realnost ove institucije, ali i pokazati u kojoj je mjeri novi zavod odgovarao potrebama sredine u kojoj je nastao.

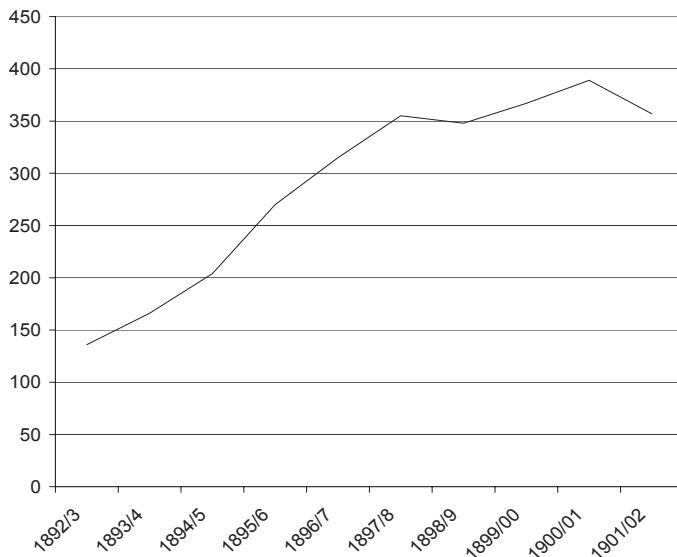
Upisi, ispisi i polazak škole

Prve školske godine djevojke su mogle upisati samo četiri niža razreda. Svake sljedeće jeseni otvarao se po jedan viši razred, a puni osmogodišnji profil Licej je stekao u 1896./7. školskoj godini. Upravo ova činjenica objašnjava nagli rast broja učenica u prve četiri godine djelovanja (**graf br. 4**). Tako je nova škola započela rad sa 136 učenica, a njihov je broj bio u stalnom porastu sve do 1897./8. godine. Tada je ovaj zavod je pohađalo 355 učenica i time se broj polaznica ustalio. Na kraju prve dekade djelovanja Licej je imao 357 učenica.

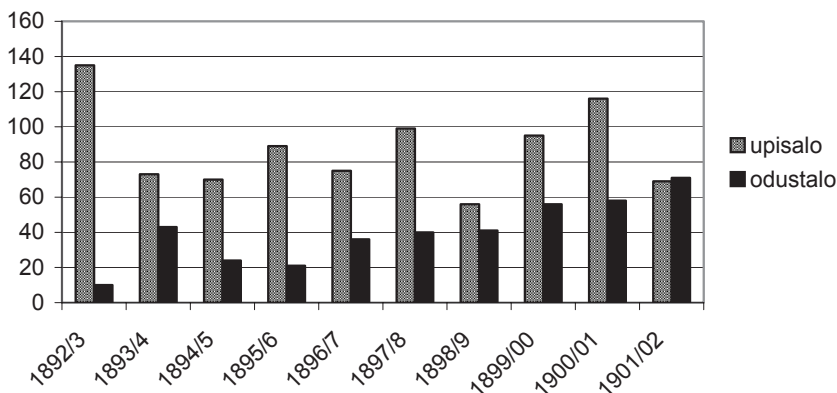
⁷⁹ Franković, 1958., 187.

⁸⁰ Ograjšek Gorenjak, 2004., 172-178

Graf br. 4.: Broj učenica u Liceju tijekom deset godina⁸¹

Prikaz porasta broja učenica ne daje potpunu sliku ukupnog broja djevojaka koje su u desetogodišnjom razdoblju pohađale prvu žensku srednju školu. U prvih deset godina rada Liceja je upisalo 872 učenice, no gotovo polovica njih iz različitih razloga odustaje od daljnjeg školovanja. U **grafu br. 5** uočljiva je neobično velika dinamika kako u upisima na Licej tako i u odustajanju od daljnjeg školovanja na ovoj instituciji.

Graf br. 5: Broj upisanih učenica i učenica odustalih od daljnjeg školovanja⁸²

81 DAZ, ŽRG, Glavni katalogi: 1892.-1902.

82 Isto

Razlozi zbog kojeg su učenice u tolikoj mjeri napuštale zavod nisu sustavno navođeni. Prema poznatim podacima, uzroci odustajanja bili su zdravstveni problemi, negativne ocjene ili neprihvatljivo ponašanje. Znakovito je da se najviše odustajalo od daljnjeg školovanja nakon četvrtog razreda koji je u biti predstavljao dotadašnju granicu ženskog obrazovanja. Ovo upućuje da se dio učenica u Licej upisalo kao u višu djevojačku školu bez namjere iskorištavanja njegovog punog profila. S druge strane, zanemarimo li očekivano veliki broj upisa u prvi razred, upravo je peti razred Liceja bilježio najveći broj pridošlih učenica. Tako se znalo događati da su u tom razredu pojedine generacije gotovo promijenile svoj sastav budući da se u njega istovremeno upisivalo i ispisivalo preko dvadeset učenica.⁸³ Ovaj interes za pohađanje nastave petog razreda nije neočekivan budući da je Licej uz učiteljsku školu bio jedina institucija koja je pružala obrazovanje za taj uzrast djevojčica.

Dio učenica koje su napustile svoj razred nastavile su obrazovanje u Liceju kao dobrovoljne ponavljačice ili su se ponovo upisale nakon godine pauziranja kao redovne učenice ili hospitantice.

Hospitantice nisu prisustvovalе cjelokupnoj nastavi nego su slušale predmete prema vlastitom izboru.⁸⁴ One nisu bile punopravne učenice, nisu dobivale opći uspjeh i o njima se nije vodila evidencija u glavnim katalozima. Ipak, u godišnjim školskim izvještajima navode se njihova imena iz čega je vidljivo da se interes za ovaj vid školovanja isključivo odnosio na više licejske razrede, a školu je godišnje polazilo 20-30 hospitantica.⁸⁵ Sama dozvola da učenice sporadično i prema izboru pohađaju nastavu iskakala je iz uobičajenih standarda srednjoškolskog obrazovanja. Ovaj pristup školovanju na neki je način nastavak dotadašnje prakse obrazovanja djevojaka putem privatnih sati s time što bi se oni u ovom slučaju odvijali u školskim klupama. S druge strane, dozvola – ali i interes – za pohađanje škole bez mogućnosti stjecanja svjedodžbe, odraz je uvjerenja da je djevojci obrazovanje prije svega potrebno za što bolje snalaženje u društvenoj i rodnoj ulozi, a ne kao sredstvo za postizanje profesije.

Društveni status učenica i smjer koji su izabrale

Jedna od osnovnih debata koje su se vodile pred otvaranje Liceja odnosila se na pitanje poželjnog društvenog podrijetla budućih učenica, odnosno kome je nova škola namijenjena. No, ovi su razgovori vođeni isključivo na teoretskoj razini, najčešće između pripadnika i pripadnica pedagoške struke, a u čitavom se periodu pred osnivanje nove institucije nije iskristalizirala jasna društvena interesna skupina koja bi iskazala nesumnjivu potrebu za otvaranjem institucije ovakvog tipa. Moglo bi se reći da su proces osnivanja na svojim plećima prenijeli pedagozi uz podršku Ministarstva bogoštovlja i

83 Isto.

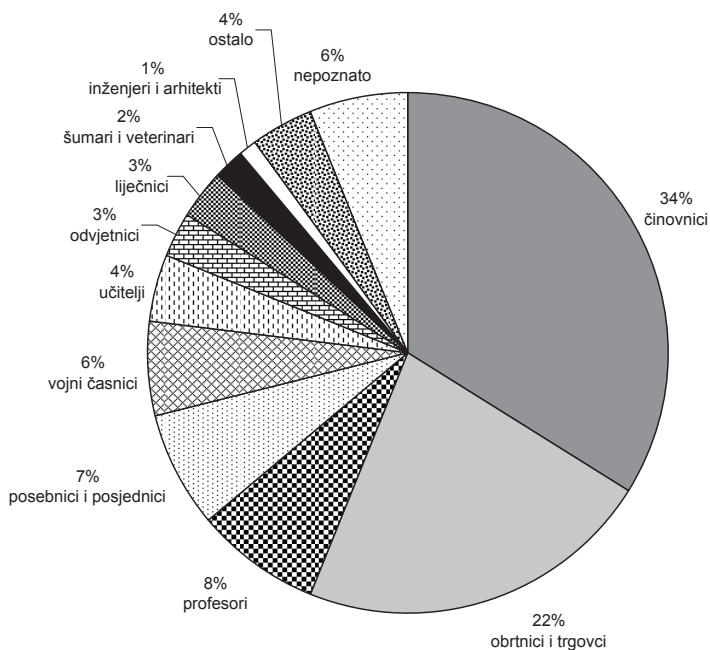
84 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.

85 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.-1901./2.

nastave, no ovdje se njihova moć zaustavila. Daljnji rad Liceja i njegov smjer djelovanja ovisio je prvenstveno o interesu javnosti za ono što im je on mogao ponuditi. Koji su dakle društveni slojevi pokazali zanimanje i razumijevanje za više školovanje svojih kćeri i koji su smjer svojim izborom davali daljnjem razvoju nove škole ?

Podaci o društvenom statusu iskazani su u **grafu br. 6**. Ovdje je uočljivo da su učenice većinom dolazile iz tadašnje građanske klase i to velikim dijelom iz porodica državnih službenika te obrtnika i trgovaca. Dio učenica potekao je iz profesorskih i učiteljskih obitelji, te obitelji činovnika i vojnih časnika.

Graf br. 6: Presjek učenica Liceja prema zanimanjima njihovih roditelja⁸⁶

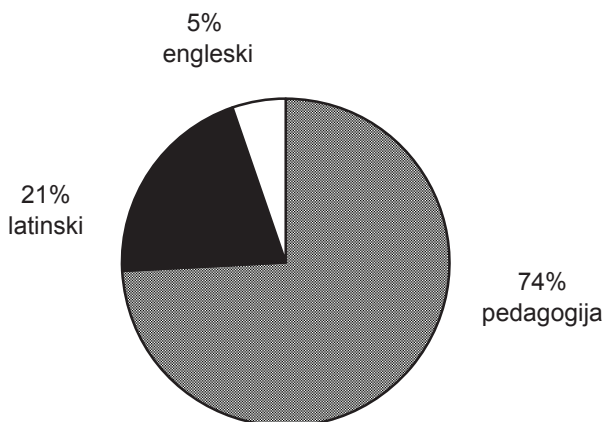
Naravno, postojale su određena odstupanja s obzirom na smjer koji su učenice odabrale. Tako su činovničke i obrtničke kćeri najradije birale pedagoški smjer, interes za latinski smjer nešto su češće iskazivale pripadnice intelektualnih obitelji, dok su među učenicama općeg smjera više zastupljene pripadnice vojničkih obitelji.

Jedno od najvažnijih pitanja za sudbinu škole bilo je za koji će se smjer učenice odlučiti. Ponuda od tri različita tipa obrazovnog smjera bila je posljedica trenutne obrazovne i društvene situacije, pokušaj da se istovremeno udovolji realnim potrebama, ambicijama stručnjaka i konvencionalnoj ideji o svrsi ženskog obrazovanja, ali je ona mogla funkcionirati samo kao privremeno rješenje. Upravo ovakvim konceptom budućnost i smjer kojim će škola krenuti prepuštali su se u ruke učenica. Sudeći

86 DAZ, ŽRG, Glavni katalozi: 1892.-1902.

prema **grafu br. 7**, u prvih deset godina rada Licej je više nalikovao učiteljskoj školi nego gimnaziji. Za pedagoški smjer odlučilo se čak 284 učenica, odnosno 74% od ukupnih polaznica viših razreda. Određeni interes postojao je i za latinski smjer koji su u ovom razdoblju odabrale 79 učenica, dok je opći smjer brojio zanemarivih dvadesetak polaznica.

Graf br. 7: Učenice Liceja prema smjeru⁸⁷

Ovaj izraziti nesrazmjer u interesu za različite licejske smjerove upućuje na nekoliko zanimljivih postavka. S jedne strane, očita je nespremnost tadašnje društvene situacije na pojavu ženske obrazovne institucije gimnazijskog tipa. U prvom razdoblju postojanja Liceja jednostavno se još nije razvila dovoljno brojna interesna skupina koja bi se odlučila za latinski smjer i time novoj instituciji dala gimnazijski karakter. S druge strane, proklamirani tip ženskog obrazovanja bez konkretne svrhe i zvanja imao je još manje zainteresiranih. Umjesto liberalnog i izrazito konzervativnog rješenja, tadašnje građanstvo biralo je poznati put. Napokon, buduće učiteljice zao-kruživale su svoje obrazovanje licejskom svjedodžbom, mogle su računati na prilično sigurno zaposlenje i nisu morale krčiti put kroz društvene predrasude.

Završni ispit

U prvih deset godina licejski završni ispit uspješno je položilo 158 učenica. Pri tome je velika većina pristupnica pripadala pedagoškom smjeru, "latinke" su činile nešto manje od petine ukupnih maturantica, a u prvom desetljeću rada samo su se dvije učenice općeg smjera odlučile podvrgnuti završnom ispitu. Naravno, ovaj je omjer logična posljedica odnosa između ukupnog broja polaznica pedagoškog, latinskog i

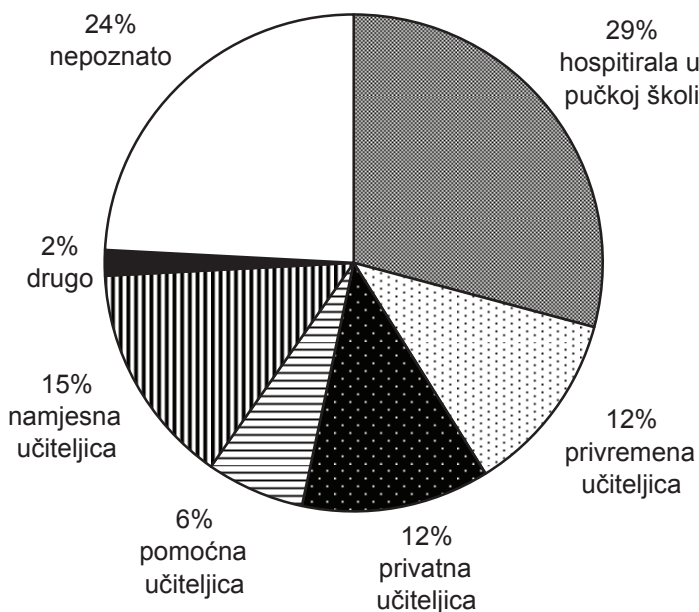
⁸⁷ Isto.

općeg smjera, kao i značenju koji je završni ispit za pojedini smjer imao.⁸⁸ Naime, učenice koje su položile završni ispit za pedagoški smjer mogle su se zaposliti kao učiteljice u pučkim školama. S druge strane, pravovaljanost završnog ispita latinskog smjera priznavalo je samo sveučilište u Zürichu,⁸⁹ a polaznice općeg smjera nisu bile dužne pristupiti završnom ispitu.

U godišnjim izvještajima Liceja nalaze se i podaci o sudbini učenica nakon svršetka školovanja u Liceju. Ove informacije su izrazito zanimljive jer se u njima mogu iščitati realne mogućnosti i prilike koje je licejska svjedodžba otvarala.

Kao što je iskazano u **grafu br. 8** oko polovica maturantica pedagoškog smjera dobila je radno mjesto odmah nakon školovanja. Pri tome se zapošljavaju kao namjesne, privatne, pomoćne ili privremene učiteljice. Nešto više od četvrtine "pedagoškinja" nije odmah našla zaposlenje, ali su se nastavile praktično obrazovati hospitirajući u nekoj od pučkih škola, dok za 24% njih ne postoje podaci o daljnjem profesionalnom angažmanu.

Graf br. 8: Maturantice pedagoškog smjera nakon polaganja završnog ispita⁹⁰

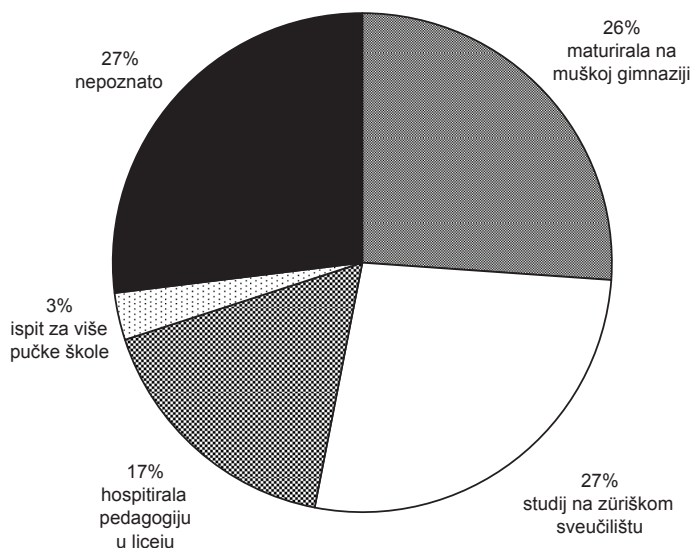
88 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.-1901./2.; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u Ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

89 PAŠHM, MJ : "Četrdesetgodišnjica naše škole "

90 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.-1901./2.; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispitima u Ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

Odabir učenica latinskog smjera iskazan je u **grafu br. 9**. U njemu je uočljivo da se oko 25% učenica odlučilo na polaganje mature u nekoj muškoj gimnaziji. Ispit su mogle polagati samo u Kraljevskoj realci, gimnaziji ili Realnoj gimnaziji u Zagrebu s time da su prethodno položile određene predispite. Ukoliko su željele pristupiti gimnazijskoj maturi, morale su položiti filozofijsku propedeutiku, u realci su posebno polagale kemiju, a u realnoj gimnaziji (koja se napokon osnovala 1894. godine) oba ova predmeta.⁹¹ S druge strane, četvrtina učenica zaobišla je ovu proceduru i nastavila školovanje izravno na sveučilištu u Zürichu. No, sudeći prema svjedočanstvima suvremenica, ukoliko su željele doktorat stečen na ciriškom sveučilištu nostrificirati u domovini, morale su prvo položiti maturu na nekoj od muških gimnazija.⁹² Zanimljivo je da se dio učenica odlučilo prekvalificirati, donosno steći uvjete za rad u pučkim školama.

Graf br. 9: Maturantice latinskog smjera nakon licejskog završnog ispita⁹³

91 Sbornik zakona i naredba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za god. 1901., br. 84, 621.

92 AHŠM, MJ: Bogdanović: "O postanku i razvitku ženskog liceja u Zagrebu" u: *Spomenica u proslavu osamdesete obljetnice rođenja Marije Jambrišak*.

93 Izvješće Privremenog ženskog liceja..., 1897./1898.-1901./2.; DAZ, ŽRG, Bilješke za zapisnik o ispiti-ma u Ženskom liceju u Zagrebu za godine 1896.-1902.

Zaključak

Na kraju ostaje pitanje što je otvaranje Privremenog ženskog liceja konkretno značilo za položaj žena u Hrvatskoj. S današnje perspektive otvaranje jedne škole koja godišnje upisuje oko tristotinjak učenica ne može izazvati bitne promjene ili pomake u statusu neke društvene skupine. Ipak, usuđujem se ustvrditi da je otvaranje Liceja imalo vrlo konkretne posljedice na položaj žena, ženski pokret i obrazovne prilike u cjelini.

Naime, ova se škola otvorila u vrijeme kada su srednjoškolske institucije bile malobrojne, a stjecanje mature privilegija koju su si mogli priuštiti samo izabrani pojedinci. Prema popisu iz 1910. godine samo se 1% ukupnog stanovništva sjeverne Hrvatske moglo pohvaliti srednjoškolskom svjedodžbom. Pri tome je Zagreb prednjačio s 10% srednjoškolsko obrazovanog građanstva, a brojkom od 7% obrazovanih žena pretekao je čak i glavni grad Kraljevine Ugarske.⁹⁴

S druge strane, Licej je predstavljao presedan u organizaciji i otvaranju obrazovnih mogućnosti za žene. One su sada imale priliku steći potreban nivo znanja za nesmetano praćenje sveučilišne nastave. Iako je u početku ova opcija bila zatvorena, upravo su potrebe ženske gimnazije započele tendenciju polaganog otvaranja Zagrebačkog sveučilišta za žene. Time se uklonila najvažnija barijera etabliranju žena u javnoj sferi i pokrenuo proces ekonomske, društvene i političke emancipacije.

Napokon, Licej je imao značajan utjecaj i na oblikovanje ženskog pokreta u Hrvatskoj. U njemu su predavale vodeće učiteljice toga doba koje su svojim nastupom i angažmanom pružale učenicama pozitivan primjer alternativne ženske sudbine, ali i poticale ih da promisle o svojoj poziciji i ulozi u društvu. Osim toga, borba za promicanje ženskog obrazovanja bila je jedna od prvih akcija pobornica promicanja položaja žena koja je polučila rezultate. Iako u vrijeme otvaranja ženskog Liceja nije bilo organiziranog ženskog pokreta, upravo će potreba za mrežom podrške ovoj instituciji potaknuti stvaranje ženskih organizacija. Nije slučajnost da je jedna od prvih autonomnih ženskih udruga u Hrvatskoj – Gospojinska udruga za obrazovanje i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji, kao svoj glavni zadatak istaknula stipendiranje učenica Liceja i organizaciju djevojačkog internata.

---

94 Suppan, 1999., 187.

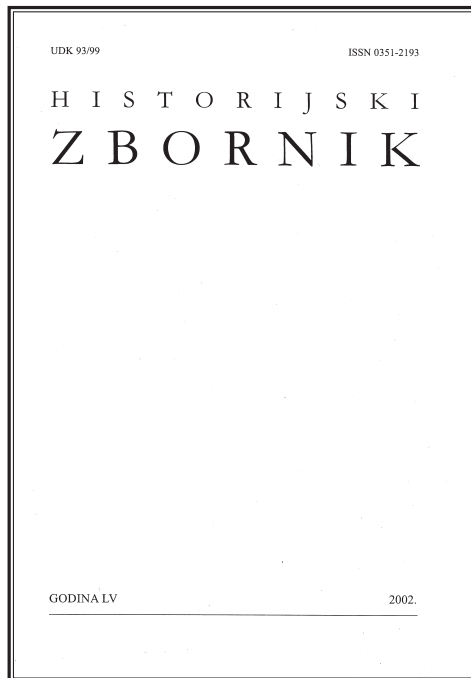
SUMMARY

Opening of Boarding School for Girls in Zagreb

The author talks about the circumstances in which the Provisional Boarding School for Girls was opened in Zagreb at the end of the 19th century. She analyzes the general political and educational conditions in the contemporary banal Croatia, the women's movement and the position of women in the educational system, the relation of the Croatian public towards the women's education issue, the role of Izidor Kršnjavi and other public and political figures in the founding of the boarding school, etc. She also describes the first years of the Boarding School's operation, its location, teachers, students, the ways of examination and finishing the school.

**Pretplatite se na najstariji hrvatski historiografski časopis
koji izdaje Društvo za hrvatsku povjesnicu**

Obavijesti o pretplati:
Uredništvo *Historijskog zbornika*
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet,
I. Lučića 3, Zagreb